

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЛЮДЕЙ ПІСЛЯ ТРАВМАТИЗМУ

Ольга ЛАЗАРЕВСЬКА, Ганна НАЙДЬОНОВА

Copyright © 2005

Постановка суспільної проблеми.

Зростання автотранспортного травматизму, онкологічних та судинних захворювань кінцівок призводить до численних хірургічних операцій, у т. ч. ампутацій, із яких переважна більшість пов'язані з ампутуванням нижніх кінцівок. Причому значна кількість тілесно ушкоджених людей знаходяться у працездатному віці. Після ампутації більшість із них зазнають негативних особистісних змін, що подекуди мають патопсихологічний характер і головно зводяться до втрати зв'язків людини-інваліда із соціумом і, як наслідок, до її соціальної ізоляції. Відтак виникає проблема вдосконалення форм і методів реабілітації та соціальної підтримки даного контингенту хворих. Медична, соціальна й професійна різновиди реабілітації повинні обов'язково супроводжуватися реабілітацією психологічною, спрямованою безпосередньо на відновлення особистого та соціального статусу хворих.

Відомо, що ампутація будь-якої кінцівки не лише фізично травмує людину, а й дуже негативно впливає на її особистісні прояви. Після ампутування нижніх кінцівок перед кожним постають проблеми вибору подальшого життєвого шляху, життєвого самовизначення стосовно свого майбутнього. Людина орієнтується на своє соціальне оточення, приймає рішення щодо продовження чи припинення професійної кар'єри, природно зазнає певних особистісних змін, вибираючи напрям і стиль свого подальшого життя.

Стан наукової розробки теми. У вітчизняній і зарубіжній психології досліджувалися лише окремі аспекти зміни внутрішнього світу особистостей, які зазнали ампутації нижніх кінцівок. Існує велика кількість досліджень, присвячених патопсихологічним змінам осіб-ампутантів. Вивчалися порушення у системі становлень в осіб, котрі зазнали ампутації кінцівки; фактори, що впливають на формування та зміну фізичного Я, психогенні реакції на ампутацію (Т.Р. Михайлова, О.В. Криничанський, О.І. Боговська та ін.). На жаль, проблема подальшого самовизначення саме після втрати кінцівки, відчуття себе суб'єктом активності і творцем власного життя вивчена недостатньо. Адже пошук та знаходження людиною-ампутантом нових смислів свого існування є нагальною справою для цього контингенту осіб. Від її успішного виконання багато в чому залежить результативність процесу життєвого самовизначення, а в кінцевому підсумку – самореалізація людини, яка зазнала ампутації кінцівки.

Проблема пошуку смислу людського існування взагалі і смислу життя конкретної людини посіла одне з центральних місць у системі людських знань ще з давніх часів. У наші дні із загальнофілософського це питання перетворилося також на психологічне. Прагнення до пошуку та реалізації смислу свого життя людиною вивчалось різними напрямками у психологічній науці. Найбільше значення проблемі осмисленості людського буття надавали екзистенціальний, лого-

терапевтичний, гуманістичний напрями у психології (І. Ялом, В. Франкл, А. Маслоу та ін.). Серед вітчизняних учених цим питанням займалися Д.О. Леонтєв, К. Обухівський та ін., які вважають, що смисл життя не є однорідною структурою. До його складу входять такі утворення (смисложиттєві орієнтації) як життєві цілі, насиченість життя (його процес) та задоволеність самореалізацією (результативність життя).

Як зазначалося, для людей, котрі зазнали ампутації кінцівки, у ситуації зміни своїх фізичних можливостей, що закономірно призводить до певних змін в образі фізичного Я, проблема набуття нових смислів у житті постає дуже гостро. Для того щоб висвітлити її як одну з складових процесу життєвого самовизначення, доречно звернутися до поняття *особистісного смислу Я*, що конкретизувалося у понятті *смислу фізичного Я*. Перше розроблялося О.М. Леонтєвим, В.В. Століним, Д.О. Леонтєвим, причому найґрунтовніше другим [5]. Під другим розуміють різною мірою усвідомлювану значущість для суб'єкта його фізичних, індивідуальних властивостей та можливостей, яка визначається їх роллю і місцем у його житті та діяльності, їх насиченістю життєвим змістом. Особистісний смисл чи, навпаки, нейтральність фізичних якостей суб'єкта залежить від того, наскільки вони прилучені до реалізації його життєвих задумів, наскільки співвідносяться з мотивами та цілями конкурентної життєдіяльності.

Виходячи з актуальності та недостатньої розробленості проблеми смислу життя ампутантів, **метою** нашого дослідження було встановити зв'язки та залежності смислу фізичного Я людей, котрі зазнали ампутації нижньої кінцівки, від рівня сформованості смисложиттєвих орієнтацій. Мета дослідження досягалася нами через розв'язання наступних завдань: 1) визначення змісту та типів репрезентації характеристик фізичного Я у людей, які зазнали ампутації нижніх кінцівок; 2) обґрунтування залежності між смислом фізичного Я ампутантів та їхніми смисложиттєвими орієнтаціями; 3) виявлення

розбіжностей у характері зв'язку особистісного смислу фізичного Я і смисложиттєвих орієнтацій у жінок та чоловіків, котрі зазнали ампутації нижніх кінцівок.

Методичний інструментарій був таким: методика семантичного диференціалу, розроблена автором спеціально для вивчення образу фізичного Я і тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО). Емпіричне дослідження проводилося серед хворих, які проходили лікування у стаціонарі Київського заводу протезних виробів. Було обстежено тридцять п'ять осіб, котрі зазнали ампутації нижніх кінцівок (двадцять чоловіків і п'ятнадцять жінок) віком від 27 до 78 років.

Отримані результати та їх аналіз. Був проведений факторний аналіз характеристик образу фізичного Я (фактори добути методом головних компонентів, обертання осей – за методом Varimax). У результаті було виділено по три фактори у чоловіків і жінок (пояснюють відповідно 65,8 і 69,8% дисперсії). Перший фактор отримав назву *“представленість у фізичному образі суб'єктно-комунікативних характеристик людини”* (в чоловіків пояснює 40,75% дисперсії, у жінок – 23,9%). У ньому відображені характеристики, пов'язані зі взаємодією з іншою людиною, а також із перенесенням значущих моральних якостей особи-ампутанта на її фізичний вигляд.

У чоловіків другий фактор названий нами *маскулінністю* (пояснює 13,7% дисперсії), й аналогічно у жінок – *фемінністю* (пояснює 29,2%). Відтак він відображує *представленість у фізичному образі людини її важливих індивідуальних характеристик*.

Третій фактор – це представленість в образі фізичного Я *характеристик людини як суб'єкта праці* (у чоловіків пояснює 11,4% дисперсії, у жінок – 16,7%). У такий спосіб фізичне Я увібрало в себе характеристики людини як єдності трьох цілісних систем – індивіда, суб'єкта спілкування, або соціальної взаємодії, та суб'єкта праці (*див. рис.*).

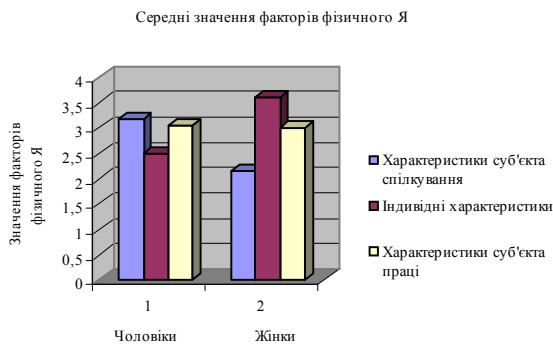

Рис.

Середні значення факторів фізичного Я

Для аналізу особистісного смислу складових фізичного Я людини вираховувалися рангові кореляції між показниками тесту смисложиттєвих орієнтацій та виділеними групами характеристик цього аналізованого Я. Як свідчать дані, подані в **таблиці 1**, за наявності системи сформованих смисложиттєвих орієнтацій для чоловіків особистісного смислу набувають характеристики їхнього фізичного образу, котрі презентують оточенню якості суб'єкта спілкування та праці. Наявна оцінка суто тілесних, індивідних характеристик свого фізичного Я не страждає, не зазнає змін. Набуття смислу якостями фізичного образу людини як суб'єкта праці та спілкування для чоловіків-ампутантів має зв'язки з такими структурними елементами системи СЖО: життєві цілі, насиченість та результативність життя. Чим сформованішою є систе-

ма життєвих цілей, чим більш насиченим сприймається життя і чим результативнішим воно вважається, тим більшого значення набувають ті якості фізичного Я, котрі забезпечують нормальне функціонування особи як повноцінного суб'єкта, як творця власного життя.

Якщо чоловік-ампутант сприймає процес свого життя як насичений, цікавий, наповнений смислом, то природно має побоювання, що в такому актуальному фізичному стані він буде неспроможним виконати самостійно та якісно ту роботу, яку виконував до травмування. Іншими словами, якщо людина має насичене життя, то імовірніше боїться, що діяльнісні якості її фізичного образу завадять їй і надалі проживати своє повсякдення найбільш повно й відтак реалізувати себе творчо в тому чи іншому виді діяльності.

Чим більше чоловік задоволений процесом власного життя, його насиченістю та змістом, тим більшого значення для нього набуває представленість у фізичному Я соціально бажаних моральних якостей. Можна припустити, що людина хоче отримати підтвердження від суспільства в особі навколишніх, що зі зміною її фізичного вигляду не відбулося певних відхилень у системі прийнятих нею морально-етичних принципів.

Крім того, у чоловіків смисл, якого набувають діяльнісні характеристики їхнього фізичного Я, пов'язаний з оцінкою прожитого ними проміжку життя. Якщо

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляцій показників тесту СЖО та факторів фізичного Я

Показники	Чоловіки			Жінки		
	Суб'єктно-комунікативні характеристики	Індивідні характеристики	Характеристики суб'єкта діяльності	Суб'єктно-комунікативні характеристики	Індивідні характеристики	Характеристики суб'єкта діяльності
Осмишеність життя	-0,400	0,298	-0,488*	0,230	-0,119	-0,430
Цілі у житті	-0,149	0,488*	-0,395	0,061	0,078	-0,041
Процес життя	-0,449*	0,400	-0,369	0,546*	0,137	-0,760*
Результативність життя	-0,316	0,379	-0,443*	0,045	-0,312	-0,492

* Рангові коефіцієнти кореляції значимі на рівні 5%.

прожите вважається продуктивним та осмисленим, то ці якості набувають значущості, якщо ж ні, то вони втрачають особисту вагомість. Це можна пояснити тим, що людина, котра не бачить смислу в минулому житті, скоріше за все вже розчарувалася у своєму соціальному зреалізуванні, вона не вибудовує свою подальшу життєву перспективу, не ставить для себе якихось соціально важливих цілей, тому для неї втрачають цінність якості, котрі потрібні для їх досягнення. Люди, які задоволені своєю самореалізацією, як показав наш аналіз даних, прагнуть і далі ставити та досягати життєвих цілей, тобто й надалі процесно перебувають у стані самоактуалізації. За А. Маслоу, останній розуміється як безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей, талантів, як виконання своєї місії чи свого призначення, як повне пізнання і прийняття своєї власної первинної природи, як постійне прагнення до єдності, інтеграції чи внутрішньої синергії особистості. І людина, котра здійснює рух- поступ самореалізації, знаходить нові шляхи та способи її вітакультурного утвердження, залучає внутрішні механізми і резерви для широкого розвою цього процесу.

Психологічний аналіз отриманих результатів показав, що для жінок фемінні (індивідні) якості значущі незалежно від рівня сформованості їхніх смисложиттєвих орієнтацій. У зв'язку з цим можна припустити, що жінці важливо відчувати себе жіночною безвідносно до того, наскільки вона визначилася у житті, які буттєві орієнтири обстоює тощо. З іншого боку, для жінок особистісного смислу також набувають діяльнісні характеристики фізичного Я, з допомогою яких вони мають змогу нормально виконувати свою роль у сім'ї, праці. Чим сформованішою та структурованішою є їхня система смисложиттєвих орієнтацій, тим більшого значення набувають для них якості фізичного Я, котрі відображують його роль у трудовому процесі. Якщо жінка сприймає перебіг свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповне-

ний смислом, то для неї якості її фізичного Я, які енергетично забезпечують працю, набувають зримого особистісного смислу.

Характеристики фізичного образу, які відображають наявність у ньому морально-етичних якостей людини, для жінок є не такими значущими, як для чоловіків. Гіпотетично можна припустити, що для жінки немає великого значення те, щоб від її зовнішнього вигляду та тіла віяло моральністю, так важливою для суспільства. Для неї досить чітко знати й добре усвідомлювати, що вона – реальний носій цих моральних якостей. Вона також хоче, щоб останні виявлялися в конкретних вчинках, у певній роботі чи діяльності, а не в самих нереалізованих жіночих спроможностях.

Дослідження показало, що особистісний смисл фізичного Я у чоловіків не залежить від їхнього віку. Давність же ампутації має вплив на набуття якостями фізичного Я особистісного смислу (*див. табл. 2*). Вагомість моральних якостей чоловіка, представлених у його фізичному образі, та характеристик фізичного Я, потрібних для працезреалізування, зумовлена тим, скільки років минуло піс-

Таблиця 2
Коефіцієнти кореляцій факторів віку та давності ампутації із чинниками фізичного Я та показниками тесту СЖО

Показники	Чоловіки		Жінки	
	Вік	Давність ампутації	Вік	Давність ампутації
Представленість моральних якостей у фізичному Я	-0,058	-0,473*	-0,388	-0,122
Індивідні якості фізичного Я	0,032	-0,117	0,313	0,814*
Роль у діяльності	0,144	-0,325	-0,478	-0,359
Осмисленість життя	0,515*	0,132	0,515*	0,132
Цілі у житті	0,143	0,147	0,143	0,147
Процес життя	0,093	0,410	0,093	0,410
Результативність життя	0,194	0,266	0,194	0,266

* Рангові коефіцієнти кореляції значимі на рівні 5%.

ля ампутації. Чим більший термін між сьогоденням і виконанням ампутації, тим більшої значимості набувають у чоловіків їхні суб'єктно-комунікативні якості та риси повноцінного суб'єкта праці. Отож на наявну оцінку власних маскулінних якостей, ні вік обстежуваних, ані давність ампутації не мають істотного впливу.

У жінок, які зазнали ампутації нижньої кінцівки, фемінні якості фізичного Я залежать від давності ампутації (*див. табл. 2*): чим віддаленіший термін ампутації, тим більше жінка боїться, що вона втратила свою жіночність, стала менш привабливою, не відповідає певному еталону жіночої краси тощо. Зі зростанням віку важливішими для жінки стають моральні та діяльнісні якості її фізичного Я, тим більше, що вона побоюється, що її фізична вада вплине на особистісні стосунки з навколишніми і на якість виконання її хатніх справ. Чим більше часу пройшло після травми, тим більшого смислу набувають для жінки ті параметри її фізичного Я, які допомагають їй належно виконувати статусно-рольові функції у сім'ї, повно реалізовуватися у родинному колі.

ВИСНОВКИ

1. У структурі фізичного Я людини виявлено три групи характеристик, які знайшли своє відображення у свідомості людей-ампутантів: а) представленість моральних якостей людини у фізичному образі (суб'єктно-комунікативні параметри), б) маскулінність / фемінність (індивідні параметри), в) їхня роль у праці (параметри особи як суб'єкта трудового процесу).

2. У характері зв'язку особистісного смислу фізичного Я зі сформованістю та структурою смисложитєвих орієнтацій у жінок і чоловіків існують певні відмінності. Для чоловіків у семантичному просторі особистісного смислу набувають

значущості суб'єктно-комунікативні властивості фізичного образу та риси людини як суб'єкта праці за умов сформованих смисложитєвих орієнтацій. При цьому наявна оцінка суто тілесних, індивідних характеристик свого фізичного Я не страждає, не зазнає змін. Для жінок їхні фемінні якості мають особистісний смисл незалежно від рівня сформованості у них системи смисложитєвих орієнтацій. Характеристики людини як суб'єкта праці виявляються в образі фізичного Я, набувають значущості залежно від сформованості та структури системи смисложитєвих орієнтацій. Суб'єктно-комунікативні параметри фізичного образу не набувають для них особистісного смислу.

3. Фактори віку та давності ампутації також впливають на набуття якостями фізичного Я особистісного смислу. У чоловіків, які зазнали ампутації нижньої кінцівки, особистісний смисл цього досліджуваного Я не залежить від їхнього віку. Давність ампутації впливає на суб'єктно-комунікативні характеристики фізичного Я та на властивості людини як суб'єкта праці. Для жінок давність ампутації спричиняє вагомість їхніх індивідних якостей та рис як суб'єкта праці, а фактор віку – суб'єктно-комунікативних і працелюбних.

1. Боговская О.И. О некоторых особенностях личности инвалидов, перенесших ампутацию нижних конечностей // Врачебно-трудовая экспертиза и трудовое устройство инвалидов. Сборник научных трудов. – М.: Политиздат, 1979. – С. 89–98.

2. Криничанский А.В. Психическая дезадаптация и система психотерапии в реабилитации инвалидов с ампутированными дефектами нижних конечностей. Клиническое и социально-психологическое исследование. Автореф. дисс... канд. мед. наук. – Харьков, 1977. – 24 с.

3. Лазаревська О.М., Дунай Ю.П. Основи медичної психології. – Тернопіль, 2003. – 181 с.

4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

5. Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО). – М.: Смысл, 1992. – 35 с.

6. Леонтьев Д.А. Теория личностного смысла. – М.: МГУ, 1992. – 286 с.

7. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: Владос, 1983. – 181 с.

8. Франкл В. Основы логотерапии. Психотерапия и религия. – М.: Прогресс, 1990. – 211 с.

Надійшла до редакції 11.11.2004.